

Elena Hadzhieva

(Sofia, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Intercultural competence in contemporary foreign language educational practices

Abstract: The main topic of this article is to represent the relation between language and culture. A special attention is drawn to the methodological issues of teaching Bulgarian as a foreign language from the perspective of the communicative and socio-cultural approach. It is emphasized in the article that a major point of importance is the one that concerns polite phrases and foreign culture's behavioral norms. Mechanisms of studying Bulgarian apology phrases are presented.

Key words: intercultural competence, polite phrases, educational practices, cultural tradition

Елена Хаджиева

(София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Межкултурният диалог и вежливата реч в чуждоезиковите практики

*На учителя
професор Кирил Димчев*

По думите на Р. Якобсон при човека всяка комуникативна система е в корелация с езика (Якобсон 1970). От степента на владение на езика зависи резултатността на работата с феномените на културата.

В тази връзка лингвокултурологичният аспект в обучението по български език като първи език включва последователното преподаване и изучаване на езика не само като знакова система, служеща за комуникация и за познание, а и като културен код, с помощта на който се предава концентрираната през вековете информация – как народът е възприемал и възприема света, как твори, как оценява заобикалящата го действителност, как формира специфичното си "културно огледало" и по този начин изгражда свой национален менталитет и картина на света. (Димчев 2011: К. Димчев, Културата като цел и съдържание на съвременното обучение по български език, е-списание LiterNet, 04.12.2011, № 12 (145))

Аналогични са целта и съдържанието на съвременното обучение по чужд език, за което от особено значение е изграждането на умения у обучаваните да търсят дадена „специфична“ информация в чуждия език, да я откриват и интерпретират.

Такава „специфична“ информация е корпусът етикетни единици на даден език, чието усвояване представлява традиционна трудност в чуждоезиковото обучение поради често несъответстващите в семантично отношение преводни еквиваленти.

Изисканото общуване е съществен аспект на социалната употреба на езика. Разнообразният тип контекст на отношения между комуникантите и по-точно проявата на

учтиво или неучтиво отношение в зависимост от дадена конкретна ситуация се отнася към психосоциалните характеристики на учтивостта.

Определенията за учтивост са известни, като сред тях се отличава фокусът върху стратегическото избягване на конфликт (Лийч 1977) или разглеждането ѝ като „средство, което се използва за намаляване на триенето в личното взаимодействие“ (Лейкоф 1975).

Същевременно в редица социопрагматични изследвания вежливостта се разглежда във връзка с променливи като власт, социална дистанция и степен на принуда, чиято цел е адресантът на акта да въздейства върху своя събеседник.

Традиционните теоретични постановки при тълкуването на концепцията за учтивостта са свързани с изследванията на П. Браун и Ст. Левинсън и тяхната „теория за учтивостта“. Според авторите съществуват два вида учтивост – отрицателна и положителна. Отрицателната учтивост се съобразява с правото на личността да действа свободно. Тя се характеризира с ненамеса в чуждото лично пространство, запазване на физическа дистанция, употреба на уважителни изрази и недиректна реч. Положителната учтивост от своя страна се стреми да удовлетвори стремежа на личността да бъде разбрана и приета. Основните ѝ характеристики са фамилиарен език, изразяване на солидарност и търсене на взаимност. Популярното възприемане на учтивостта би определило директната реч и фамилиарното поведение като „неучтивост“; теорията на Браун и Левинсън (1987) ги класифицира като „положителна учтивост“, защото свидетелстват от една страна за близка връзка, която не се влияе от популярните разбирания за учтивостта, а от друга – за осъзнаване на качествата на събеседника, което е достатъчен факт за възприемането му от другия. Основното е, че постановката на Браун и Левинсън предполага употреба на езика, съобразена с волята на говорещия и позволяваща креативност в изграждането на стратегия спрямо събеседника (адресата).

Във връзка с изграждането на съответните стратегии на учтивост, съобразени с конкретна комуникативна ситуация, трябва да се спомене изследването на Славова (2003), която пише, че неслучайно промяната на политическия строй често е придружена и от промяна в нормите за учтивост, общоприетите норми за социална дистанция, и по-конкретно формите на обръщение, утвърдени от обществото: класически пример за това е Франция, където падането на Роялистския режим след Френската революция е придружено (макар и за кратко) от замяна на благородническите титли и обръщения с егалитарното и повсеместно *Citoyen* (гражданин), а уважителното и дистанциращо лично местоимение *Vous* (Вие) е обявено за феодален остатък и отстъпва място на универсалното солидарно *tu* (Браун и Гилман 1960). По подобен начин „буржоазните“ форми на обръщение *господин*, *госпожа* отпадат след установяване на комунистическия режим в България, но са отново възстановени след края му през 1989 г. В българския език се наблюдават и редица други промени през последното десетилетие: една от тях е засилената употреба на личното местоимение *ти* в публичното пространство за сметка на общоприетото в миналото *Вие*. Особено показателен в това отношение е езикът на медиите. Оказва значение и появата на нови медийни жанрове, заимствани от западни модели, в които формалното общуване се заменя от неформални контакти, имитиращи езика на улицата: ярък пример е токшоуто (което заимства дори и името си от английския език: *talk* е говорене, бърбене). Моделите на общуване, използвани в подобни предавания, до голяма степен повтарят езика на улицата, но също така го формират. В този смисъл, анализът на езика и формите на обръщение, използвани в популярните предавания от типа „токшоу“ по българската

телевизия са показателни не само за медийния език, но и за някои по-общи тенденции, развиващи се в съвременния български език.

За чужденците, изучаващи български език, е важно да овладеят лексикалните средства и граматичните форми за учтивост, но наред с това, за да се осъществи успешна комуникация, от голямо значение е и възприемането на контекста, в който функционират етикетните единици. Според установената норма в книжовния език е прието при така наречената учтива форма за множествено число миналото свършено деятелно причастие да бъде в множествено, а не в единствено число: правилно е да се каже „Разбрали сте за промяната“, а не „Разбрала сте за промяната“ или „Разбрал сте за промяната“.

Но при конструкции с минало страдателно причастие или прилагателно име като „Вие сте обидена“ или „Вие сте добър“ причастната (именната) форма остава в единствено, а не в множествено число (неправилно е „Вие сте обидени“, „Вие сте добри“).

За още един начин за проява на вежлив тон по отношение на адресата чрез използване на граматични форми на глаголи и местоимения (лични и притежателни), но вече в 1 л. мн. ч. отбелязва Панталеева (1994). Тези граматични форми са характерни за разговорната практика и са илюстрация на взаимодействието между „аз“ и „ти“, при което обаче от страна на адресанта вниманието към партньора се изразява в съучастие в действията му. Например: „Как сме днес?“, „Доволни ли сме вече?“, „Кога ще публикуваме книгата?“ и др.

В лингвистичната литература посочените форми са познати като емпатични форми. Те са типични и за научния стил, например в изрази от типа: „След като разгледахме...“, „Може да определим...“ и под.

...

Доброто възпитание е като пирамида – гради се бавно и търпеливо, от ранна детска възраст. Колкото по-рано се усвоят изисканите речеви фрази и условията за функционирането им в съответстващ контекст, толкова по-рядко във всеки следващ етап на личностното развитие ще се налага употребата на етикетните изрази за извинение. Затова неслучайно се говори за трите вълшебни думички – *благодаря*, *моля* и *извинете*, чието естествено възприемане от страна на детето е резултат най-вече на усилията на родителите, фамилните традиции и равнището на заобикалящата го социокултурна среда.

Тук по-конкретно ще бъдат разгледани учтивите фрази за извинение.

По отношение на чуждоезиковото обучение е известно, че изборът на дадена етикетна единица със своята социолингвистична специфика е в зависимост от различни фактори, свързани с културната традиция на страната, от която идва чужденецът, със социалния му статус и др. Същественото в случая е, че голяма част от изучаващите български език са убедени, че изразите, съставляващи родния им речев етикет, са по-разнообразни и функционират със значително по-голяма честота в сравнение с българските. В потвърждение на това обучаваните посочват, че в български език отсъстват точни преводни еквиваленти на родноезиковите им изрази, независимо че още в началния етап на обучение им е обръщано внимание, че формулите на вежливост са неразделна част от чуждата културна система и не би трябвало да бъдат използвани, нито пък интерпретирани с оглед на родноезиковата им система. Един пример. Типичните български изрази за извинение са: „извинявайте (извинявай)/извинете (извини ме)“ и „извинявам се/извиня се“. Първият тип функционира с форми за 2 л. мн. и ед. ч. в повелително наклонение. Паралелно с тези форми се употребяват и възвратните глаголни форми „извинявам се/извиня се“, за които някои носители на българския език смятат, че не

са представителни, защото говорещият всъщност заявява, че „сам си прощава вината“ (Андрейчин 1961). Л. Андрейчин подчертава равностойността и на двата типа изрази, като специално обръща внимание, че формата „извинявам се“ функционира и в други конструкции, където е невъзможен друг начин на изразяване, напр. „извиних му се“, искам да се извини“, „трябва да се извиниш“ и др. В подкрепа на горното е и мнението на Формановска, която разглежда извинението, изразено чрез повелителните форми, като косвено, а изразяването с перформатива „извинявам се“ – като пряко (Формановская 1987).

Практиките на чуждоезиковото обучение доказват, че разгледаният пример трудно би потвърдил мнението на част от изучаващите български език, че родноезиковите им етикетни изрази са по-разнообразни в сравнение с българските. Резултатите от анкетното допитване показаха, че носителите на английски език, например, трудно се ориентират в избора си по отношение на фразите от типа „извинявайте/извинете“ и „извинявам се/извиня се“, тъй като на английски срещу двата изрази е само преводният еквивалент „I am sorry“. А за носителите на руски език българското „извинявам се“ звучи достатъчно странно, тъй като рус. „извиняюсь“ за руското езиково съзнание е в разрез с доброто речево етикетно поведение и се възприема за невежлив израз, характерен за ниския стил на общуване. Затова и единствено предпочитаните изрази от носителите на руски език са повелителните – „извинявайте (извинявай)/извинете (извини ме)“, срв. рус. „извините (извини)“, „простите (прости)“ (вж. Хаджиева 2014).

Специално формите „прости/простете“ се отличават със значително по-слаба честота на функциониране в българска езикова среда, тъй като се смятат за нетипични за българската вежлива реч. Най-често се възприемат като „руски“ или достатъчно „сентиментални“ (вж. Котова, Янакиев 2001: Н. Котова, М. Янакиев. Грамматика болгарского языка. М., 2001). А учтивите фрази с несвършените глаголни форми „прощай/прощавайте“ почти не се регистрират в съвременните речеви съобщения, тъй като се разглеждат повече като фрази за раздяла (по Котова, Янакиев, 2001).

По отношение на етикетните фрази, изразяващи извинение, със слаба честота на използване е и „пардон“. Езиковото съзнание на съвременния българин възприема тези фрази като остарели, които се характеризират със стилистически не дотам положителна конотация.

Може да отбележим, че фрази от типа „Съжалявам, че така се получи“ се конкурират с изрази като „Много жалко, че...“, „Не трябваше така да става“ и др. под. и се отнасят към официалното общуване. Докато „Съжалявам“, чиято употреба е повлияна от англ. „Sorry“ е типичен израз за речевата практика на младото поколение, характерен за неофициалното общуване.

За да бъде своевременно и адекватно възприемането на вежливата реч, по-специално при изучаването на фразите за извинение, още в началния етап на обучение по български език като чужд се препоръчва да се обърне внимание на обучаваните за предпочитанието на българите към т. нар. емфатични фрази за извинение. Става въпрос за функционирането на различен тип квантификатори най-вече в началото на разглежданите фрази, като „Ох, извинявайте!“, „Много извинявайте!“ или „Ох, извинявайте много!“.

Обикновено в отговорите на тези, а и на другите фрази за извинения, се съдържа двойно употребена етикетна единица, напр. „Моля, моля“, „Нищо, нищо“ или „Няма нищо, няма нищо“.

За функционирането на вежливата реч „всеки език разполага с добре разработена система от езиков инструментариум, в чийто състав условно могат да бъдат открити

както лексикални средства (предимно формули на речевия етикет, обръщения, частици), така и граматични средства (формите за лице, число и наклонение на глагола; лице и число при местоименията и т.н.)” (Цанков 1994).

Както бе посочено по-горе, в зависимост от степента на езиковата компетентност българският инструментариум за вежливите изрази не винаги се възприема като „етикетен“ от чуждото езиково съзнание, както е налице и обратният процес. Така например в анкетите на руски говорещи студенти при инициране на диалог на вежливия израз *Извинете, мога ли да Ви попитам колко е часът?* е предложен преводният еквивалент *Извините, могу ли я Вас спросить, который час?*, израз, който руското езиково съзнание не възприема от реда „етикетни единици“, докато изразите *Вы не скажете который час?* или *Скажите, пожалуйста который час?* функционират като част от руския речев етикет. Но преводните аналози на посочените руски етикетни фрази са *Няма ли да ми кажете...* или *Кажете ми, моля...* и се възприемат от българското езиково съзнание като достатъчно неучтиви и императивни (вж. Котова, Янакиев 2001).

В заключение ще отбележим, че в международните чуждоезикови практики напоследък особено внимание се отделя на социо- и интеркултурния контекст в обучението по чужд език, като взаимодействието между език и култура се определя като образователна политика, залегнала в основата на межкултурното общуване и процесите на глобализация на съвременното общество. Межкултурната компетентност включва освен знанията, свързани с моделите на общуване в чуждата езикова среда, също и умението за практическото им прилагане. Въпросът дали даден модел на общуване е допустим или подходящ за дадена комуникативна ситуация, дали се харесва или не – това зависи от индивидуалното възприятие на отделната личност и представителството на собствената му култура. Така изграждането на межкултурна компетентност има съществена роля и способства за възпитанието на толерантност по отношение на другостта и различието на духовните ценности, изразяващи се в културните специфики на отделните общества.

Усвояването на речевите етикетни единици и нормите на етикетното поведение на чуждата култура е базисът на отворения межкултурен диалог, без който е невъзможно пълноценното общуване, осъществявано чрез реализацията на съответните комуникации в различните сфери на личния и обществен живот.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1961: *Андрейчин, Л.* На езиков пост, С.
 Димчев 2011: *Димчев, К.* Културата като цел и съдържание на съвременното обучение по български език, Електронно списание LiterNet, 04.12., № 12 (145).
 Формановская 1987: *Формановская, Н. И.* Русский речевой этикет: лингвистический и методологический аспекты, М.
 Котова, Янакиев 2001: *Котова, Н., М. Янакиев,* Грамматика болгарского языка. М.
 Лейкоф 1975: *R. Lakoff,* Language and Woman's Place, N. Y. etc. & Harper & Row.
 Лийч 1977: *G. N. Leech,* Language and Tact. L. A. U. T. paper 46, Trier.
 Панталеева 1994: *Панталеева, Хр.* Граматика на вежливата реч, С.

Хаджиева 2014: *Хаджиева, Е.* и колектив, Как се общува на български?, ИК „Гутенберг“, С.

Цанков 1994: *Цанков, К.* Езикова култура. Знания за езика. Правопис и пунктуация. Упражнения и тестове. ВТ, 128 с., ИК "Знак'94".

Браун и Гилман 1972 [1960]. *Brown, R. and A. Gilman.* The pronouns of power and solidarity, in P.P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*. Penguin Books: Harmondsworth.

Якобсон 1970: *Jakobson, R.* Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines. Paris: Larousse.

http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html